KALBOS NORMALIZACIJOS KLAUSIMAI

APŽVALGOS, PASTABOS, RECENZIJOS, BIBLIOGRAFIJA

Monografija apie metskaitlių leidėją

Petkevičiūtė D. Laurynas Ivinskis. V.: Mokslas, 1988. 247 p.

1990 m. sukako 180 metų nuo L. Ivinskio gimimo. Lietuviškose enciklopedijose L. Ivinskis vadinamas liaudies švietėju, literatu. Tačiau tūlo Lietuvos inteligento sąmonėje šio tauraus žmogaus paveikslas pirmiausia turbūt siejasi su „kalendorių leidėjo“ ir „mokytojo“ sąvokomis. Ir dar — su geraširdžio, šviesaus, vienišo žmogaus paveikslu.

L. Ivinskio asmenybe ir jo darbais domėjosi J. Basanavičius, J. Šliūpas, Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas ir kt. Apie jo nuopelnus mūsų bendrinei kalbai rašė J. Kruopas, J. Palionis, V. Vitkauskas ir kiti kalbininkai. D. Petkevičiūtės monografija, apibendrinanti visus L. Ivinskio kūrybos tyrinėjimus, labai paryškina ir susistemina jo biografijos faktus, santykius su amžininkais, įvertina įžymiojo švietėjo ir literato nuopelnus mūsų kultūrai. Teisinga monografijos autorės mintis, kad „L. Ivinskio kalendoriai — unikalus leidinys visoje lietuvių literatūros istorijoje“.

Sakoma, kad vieni lenkia ateitį, o kitus pralenkia praeitis. L. Ivinskis buvo šviesus ir pažangus žmogus. Jo mokslininko pragmatiko talentas ryškesnis negu kūrėjo. L. Ivinskį vertino įžymūs ano meto mokslininkai: A. Bilenšteinas, A. Flamincynas, F. Kuršaitis, M. Voroninas ir kt. D. Petkevičiūtė pabrėžia, kad L. Ivinskis „pirmasis iš Lietuvos švietėjų iškėlė visais laikais opią gamtos apsaugos problemą“. Be to, jis pirmasis mokslo populiarintojas, vienas pirmųjų terminologų.

Ši monografija vertinga daugeliu atžvilgių. Pirmų pirmiausia pažymėtina, kad ji, ypač biografijai skirtoji jos dalis, pagrįsta gausia archyvine medžiaga, geru šaltinių išstudijavimu ir tinkamu jų apibendrinimu. D. Petkevičiūtė į L. Ivinskio palikimą daugiausia žvelgia istorikės, literatės ir kalbininkės akimis. Mūsų nuomone, bene įžvalgiausias jos kaip istorikės požiūris. Monografijos autorė gerai atkūrė Kólainių mokyklos, kurioje mokėsi L. Ivinskis, aplinką, išsamiai apibūdino jo pedagoginį darbą Rietavo parapinėje ir agronomijos mokyklose, Joniškėlio parapinėje mokykloje, Kaune ir paskutines jo gyvenimo dienas Milvydu̇ose. Literatūros istorijai reikšmingi jos naujai nustatyti kalendorių bendradarbiai literatai: Mikalojus Gadliauskas (1818—1890), Jokūbas Kurmavičius (1794—1858), Karolis Brunas Rimavičius (1808—1874), Motiejus Žutautas (1828—1880) ir kt.

Monografijoje išsamiai aptariamas ir paties L. Ivinskio literatūrinis palikimas. Pagal tradiciją jam priskiriamas apsakymas „Apgenėjimas“, pasakojimai „Amatininkas ir čebatorius“, „Turtingas ir menkas kaimynas“, „Susimokymas“, „Pasigodėjimas“ ir keli trumpi vaizdeliai. Poetinis L. Ivinskio palikimas irgi negausus:

dvi pasakėčios, dvi eiliuotos pasakos, keletas eilėraščių. Aptardama L. Ivinskio kūrybą ir jo vertimus, D. Petkevičiūtė teisingai pabrėžia, kad didžiausias L. Ivinskio nuopelnas literatūrai yra tas, kad jo kalendoriuose pirmąkart išspausdinti S. Valiūno eilėraščiai „Rašančiam lietuvišką žodinį" ir „Birutė", A. Baranausko „Anykščių šilelis", K. Praniauskaitės vertimas „Žalčio motė", D. Poškos „Mano darželis" ir „Gromata pas Tadeušą Čackį", J. Pabrėžos „Artojas" ir kt.

D. Petkevičiūtė nenagrinėja L. Ivinskio leksikografinės, terminologinės veiklos. Kiti kalbiniai, ypač terminologijos, dalykai monografijoje kai kur aiškinami šiek tiek paviršutiniškai, ne visai tiksliai. Pavyzdžiui, 141 p. rašoma: „Geriausiai kalendoriuose yra pavykę Zodiako žvaigždynų pavadinimai. Zodiako žvaigždynai net dabar, praėjus daugiau kaip 100 m., tebevadinami L. Ivinskio kalendoriuose išverstais vardais: Awinas, Jautis, Dwinej, Wiežis, Lewas, Pana, Swarstikles, Kurklis, Strielczius, Ožis, Wandu, Žuvis". Iš tikrųjų Zodiako žvaigždynų pavadinimai — ne L. Ivinskio kalendoriams išversti terminai. D. Poška (anksčiau dar ir M. Sarbievijus) teigė, kad lietuviai pažino Zodiako žvaigždynus ir pateikė lietuviškus jų vardus[1]:

„Pirms—Avins, antras — Bulius, trečs vadints Dvynaičiai,
Ketvirtas — Vėžys, penktas Levas, šešts — Panaitė,
Sekmas — Svaras, aštuntas — Parplys Kirminėlis,
Devintas — Šaudytojas, dešimts — Ožragėlis,
Vienuoliktas — Vandeninks sem ūkanų naudą,
Dvyliktas — Žuvis dievų su tinklu negaudo"[2].

To meto kalendoriuose žvaigždynų vardai buvo šiek tiek keitinėjami. Pavyzdžiui, „Aušros" kalendoriuje buvo vartojami dar tokie pavadinimai: *Tekis* (Avinas), *Jautis*, *Dvinucziai*, *Vėžis*, *Liutas*, *Pana*, *Svarstiklė*, *Kurklis*, *Strėlczius*, *Ožis*, *Vandensviras*, *Žuvis*[3].

L. Ivinskis kūrė ir terminijos naujadarų. Tai rodo jo vartota augalų sistematikos terminija[4], grožinės literatūros vertimai ir mokslo populiarinimo straipsniai. Tačiau, nustatant naujadarus, reikia įrodyti, kad tai ne žmonių (šnekamosios) kalbos žodžiai ir kad tų žodžių nevartojo ankstesni autoriai. D. Petkevičiūtė šiuo atžvilgiu nėra tiksli. Pavyzdžiui, kalbant apie L. Ivinskio išverstą J. Krasickio apsakymą „Koduras" (p. 164) rašoma, kad L. Ivinskis „vertime pavartojo savo naujadarų, pavyzdžiui, *draugininkaj*, *užmusziejas*, *klastininkaj*". Iš tikrųjų žodis *draugininkas* nėra L. Ivinskio naujadaras — „draugo, bičiulio" reikšme jį yra vartojęs K. Sirvydas, taip pat jis vartotas knygoje „Summa Aba Trumpas iszguldimas Ewangeliv... Kiedaynise... 1653", o „dalininko, bendrininko" reikšme jį vartojo M. Mažvydas ir „Margarita Theologica". Tą patį galima pasakyti ir apie žodį *klastininkas*. „Apgaviko, klastūno" reikšme jį yra vartojęs L. Ivinskio amžininkas Antanas Ta-

[1] Gaivenis K. Žvaigždynų pavadinimai // Kalbos kultūra. 1990. Sąs. 59. P. 51.
[2] Poška D. Raštai. V., 1959. P. 89.
[3] Kalonaitis R. Saulė eina žvėrių ratu. V. 1976. P. 21.
[4] Jankevičius K., Jankevičienė R. Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botaninės terminijos srityse // Botanikos klausimai. 1962. T. 2.

tarė (1805—1889). Jau vien dėl šio fakto negalima įrodyti, kad žodis *klastininkas* yra L. Ivinskio naujadaras. Ne naujadaras taip pat ir terminas *striekis* (p. 229). Jis yra germanizmas.

Monografijoje L. Ivinskiui teisingai priekaištaujama, kad jis, versdamas Robinzoną Kruzą, „kai kurias žodžių lytis sudarė nevykusiai, pvz.: *ispanczikas, brazilczikai*“ (p. 229). Čia kalbininkui negali neužkliūti „žodžio lyties“ sąvoka, nes ja laikoma ne žodžių forma, bet leksema.

Pateikiant L. Ivinskio vartotus lotyniškus botanikos terminus, kai kur neišvengta korektūros klaidų, pvz.: „Wilkuoge juodoje. Actaca (= Actaea — *KG*) spicata“ (p. 221), „Kartinis musmiris. Agraricus (= Agaricus — *KG*) muscarius“ (p. 221), „Skujej, lapaj eglu, puszun ir kadagiun. Folija (= Folia — *KG*) ociculares (= acicularis — *KG*)“ (p. 221) ir kt. Jeigu tai L. Ivinskio klaidos, tai jas reikėjo aptarti išnašose. Pačios autorės vartojami terminai taip pat ne visur tikslūs, pvz.: „Vertime L. Ivinskis netaisyklingai vartojo priešdėlį *nu*: sudėtiniuose žodžiuose vietoj jo rašė hipernormalizmą *nuo*“ (p. 223). Su priešdėliais sudarytų žodžių negalima vadinti nei sudėtiniais, nei sudurtiniais. Kitoje vietoje rašoma: „Tarmę patvirtina nosinėse formose išlikęs garsas *n*[...]“ (p. 222). Kalbotyroje nėra sąvokos „nosinė forma“. Visa tai — įvairiausios smulkmenos, nedideli apsirikimai. Tačiau kadangi tokių smulkmenų monografijoje yra ne viena ir ne dvi, o visa sauja, tai norom nenorom pradedi abejoti kalbinės L. Ivinskio tekstų analizės profesionalumu.

Vieną kitą priekaištėlį galima padaryti ir monografijos turiniui. Pavyzdžiui, pirmasis jos skyrius pavadintas „Gyvenimo kelias“. Bet juk pedagogo darbas ar darbas Kaune — tai irgi gyvenimo kelias. Prie monografijos pridėta L. Ivinskio kalendoriuose paskelbtų kūrinių, straipsnių, žinučių bibliografinė rodyklė, tačiau pasigendame tokiose monografijose paprastai dedamos pavardžių rodyklės, iliustracijų sąrašo.

Iškeldami nedidelius recenzuojamos monografijos trūkumėlius nemanome, kad pro medžius miško nematyti. Miškas čia gerai matomas ir džiugina akį. D. Petkevičiūtės atliktas darbas vertas gerų žodžių. Romėnų dramaturgo Publijaus Terencijaus žodžiais tariant, *pro captu lectoris habent sua fata libelli*, t. y. nuo skaitytojų nuovokos priklauso knygų likimas. Manome, kad šiai knygai likimas bus palankus, nes ji yra sąžiningai parašytas ir gero mokslinio lygio veikalas.

Kazimieras Gaivenis

LYGUTĖ, O NE *LIGUTĖ*

Pasak lietuvių ornitologijos autoriteto Tado Ivanausko, vieversių šeimoje (Alaudidae), be žinomiausio laukų — *dirvinio vieversio*, arba *vyturio* (Alauda arvensis) LPV 134, LP III 167, miesto — *kuoduotojo vieversio*, arba *sąšlavukės* (Galerida cristata; TLE IV *crictata* yra korektūros klaida) LPV 135, LP III 173 (kitaip dar *kuodys*), pas mus labai reto (daugiausia Kuršių nerijoje) *raguotojo* (latv. *ausainais—ausytasis*) *vieversio* (Eremophila alpestris) LPV 135, LP III 175, yra ir ketvirta rūšis — sausų, smėlėtų dirvų (nemėgsta Suvalkijos derlingų laukų, Klaipėdos